

FRIEDRICH JUDIT

SZIKÁRAN, ÉRZÉKENYEN, MÁSOKRÓL – OLASZUL

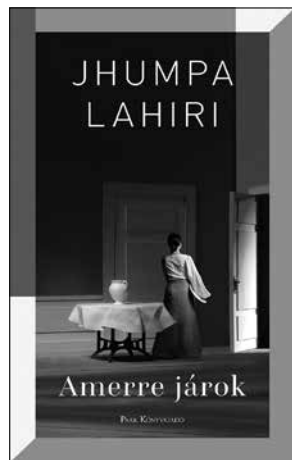
Jhumpa Lahiri: Amerre járok

Jhumpa Lahiri negyedik magyarul is olvasható könyve az *Amerre járok*. Ritka szép könyv: szép a papír, szépek a betűk. Rövid fejezetek, tárgyilagos hangnem, finom megfigyelések. A könyv olaszul jelent meg 2018-ban, *Dove mi trovo* címmel, és a szerző saját angol fordítása (*Whereabouts*, 2021) alapján készült Greskovits Endre magyar fordítása.

Bár a főszereplő egyes szám első személyben beszél, első ránézésre nem önmagáról ír: a fókusz arra teszi, amit jártában-keltében lát a közelebről meg nem határozott városban, ahol lakik. Először az sem világos, hogyan került ide, mióta él itt. Nem történik különösebben semmi, a helyszínek a fontosak, azok adják a fejezetek címét. Bár idővel megtudunk az elbeszélőről is ezt-azt, például, hogy szeret az erkélyén írni, napsütésben átmelegedett tollal (40.), nem tárulkozik ki. Nem a vallomásait olvassuk, hanem a megfigyeléseit. És miközben másokról ír, szemérmesen és drámai gesztusoktól mentesen, közvetetten derül fény saját életére, azokból a fordulatokból, amelyeket a leírásra használ.

Nem mondja, hogy válságba jutott volna az élete, csak mintegy véletlenül kiderül az első fejezet végén, hogy amikor elmegy egy magánemlékhely mellett, márpedig bejárattott útvonalakon mozog, tehát gyakran elmegy mellette, „kicsit kevésbé érz[i] mag[át] elevenek” (8.). Nem világos, mekkora jelentőséget tulajdonítsunk ennek, hiszen még a könyv elején járunk, nem tanított még meg a regény, hogyan kell majd olvasni. Azt sem tudjuk, kiderül-e majd később a főszereplő vagy a város neve, és mi az a határon túli másik város, ahova egyszer majdnem elment színházba, egyáltalán, milyen ország van azon a határon túl. De minden fejezetben találunk olyan közbeszúrást, szóképet, mellékmondatot, amely vészjósló, vagy boldogtalanságra, magányra, fájdalomra utal, akármennyire kerüli is az elbeszélő saját keservei leírását. Mintha mindenütt kísérteteket látna: minden történetnek lehetne olyan alcímet adni, amely megjelölné, kinek vagy minek a kísértete jelent meg ott. Mintha nem lenne az élők között senkivel meleg, közeli kapcsolata, mintha láthatatlan látcső lenne közte és a környezete, a megfigyelték között.

A fejezetek nem kapcsolódnak látványosan egymáshoz, a főszereplő-elbeszélő személyén és a helyszínen kívül csak egy-két kiemelten fontos szereplővel találkozunk többször is. Végül mégis kialakul egy kép, az epizódok finom szerkezeti háló pontjai lesznek. Egy év telik el, nem hangsúlyosan, de követhetően: „Tavasszal szenvedek. [...] Életem minden csapása tavasszal ért” (19.). Látunk évszakokat, napfelkeltét,

Fordította Greskovits Endre

Park Kiadó

Budapest, 2023

170 oldal, 4499 Ft

napnyugtát. Megismerkedünk a főszereplő útvonalaival, fontos helyszíneivel, ismerőseivel, aztán elköszönünk. A regényben az utolsó olasz szó az *ar-ri-ve-der-ci*, amit nem is a főszereplő mond, hanem az lélettől és érzelmektől duzzadó külföldi utastársak a vonaton, mégis ez a főszereplő búcsúja is: ettől az évtől, ettől az életszakasztól, ettől a könyvtől.

Az elég hamar kiderül, hogy a nyelvi helyszín Olaszország. Néhány közismert szó következetesen olaszul jelenik meg a magyar szövegben is: leggyakrabban a piazza és a signora, néha a trattoria és a ciao, egyszer a dottoressa (a 83. oldalon, valamiért dőlt betűvel, ahogy az angol verzióban is), a padrone (102.) és a palazzo (157.), meg a könyv vége felé az *ar-ri-ve-der-ci*, szótagolva, ahogy a külföldi társaság gyakorolja.

Ezek a szavak az angol fordításban is ugyanígy olaszul vannak, de érdekes lenne tudni, az olasz eredetiben látható-e bármilyen módon, hogy kiemelt fontosságú szavak lennének. Mert ugyan Jhumpa Lahiri amerikai szerzőként lett sikeres, és már első novelláskötetért megkapta a Pulitzer-díjat 2000-ben, de az *Amerre járok* olasz nyelven íródott, ahogy már előtte az *In altre parole* (Más szóval, 2015) is, amelyben Lahiri megírja, hogyan tanult meg olaszul felnőtt fejjel. Kiderül, egyetemista kora óta többször nekifutott az olasztanulásnak, de végül elhatározta, hogy teljesen beleveti magát a nyelvbe és a kultúrába, és 2012-ben családostul Olaszországba költözött. Három év múlva ismét visszament Amerikába, ahol elfogadott egy egyetemi állást, de ameddig tehetette, megmaradt a kétlaki életnél.¹

Az első olasz könyvét még más fordította angolra, Ann Goldstein, és az angol nyelvű kiadásban ott van a fordítás mellett az eredeti olasz szöveg is (*In Other Words / In altre parole*, Knopf – Bloomsbury, 2016). Ahogy Lahiri az előszóban írja, zavarta volna, hogy visszatérjen „előző könyvei nyelvéhez,” óvni akarta friss alkotói olasz nyelvhasználatát. Az *Amerre járok* esetében viszont már maga készítette el könyve angol verzióját. Addigra már három regényt fordított Domenico Starnonétól, a Strega-díjas kortárs olasz szerzőtől; ő válogatta a Penguin Klasszikusok sorozatban megjelent olasz novelláskötetet, a *The Penguin Classics Book of Italian Short Stories* (2019); legutóbb pedig esszékötetet jelent meg saját maga és mások műveinek fordításáról 2015 és 2021 között született olasz és angol nyelvű írásaiból (*Translating Myself and Others*, 2022).

Bizonyos szempontból tehát az *Amerre járok* fejezeteiben elég messze vagyunk az „eredeti mű” nyelvi szövetétől, legalább kétszeres a transzformáció. Vagyis fogalmunk sincs, azt olvassuk-e, amit Lahiri írni akart, már ha egyáltalán úgy képzeljük, hogy a szerző fejében kialakul a mű, és utána csak le kell írnia a célközönsége számára. De többször is elmondja, például a Paul Holdengraber-féle interjújában,² hogy olaszul másképp ír, bátrabban, mint angolul. Vagyis a nyelv, a közeg, a kultúra is írta ezt a könyvet. Ami valójában akkor is így van, ha a szerző, látszólag problémátlanul, saját anyanyelvén ír. Nemcsak a szemléletet, de a szavakat, a vesszők helyét is befolyásolja a másik (vagy a többi) nyelv, amit a szerző ismer, ugyanúgy, ahogy mindenféle nyelvi kapcsolat is befolyásolja a beszélt és írott nyelvi megnyilvánulásokat, ahogy a magyar esetében is nyomon követhető a latintól a törökön át a germán és legújabbban az angol hatás.

Rossz nyelvek szerint az *Amerre járok* olasz eredetije elég merev szöveg. Az elbeszélő-főszereplő szikár nyelvhasználatáról még vélelmezhetjük, hogy művészileg indokolt, hiszen építhetett maga köré páncélt, hogy saját érzékenységét óvja. Hogy a finom rezdülésekre is reflektáló szöveg maga is kevéssé tűnik hajlékonynak nyelvileg, az nehezebb kérdéseket vet fel.

¹ Daniel Lefferts: Found in Translation: On Jhumpa Lahiri and 'Whereabouts', *MM The Millions*, 2021. április 2., <https://themillions.com/2021/04/found-in-translation-on-jhumpa-lahiri-and-whereabouts.html>

² Jhumpa Lahiri talks about MidlifeCrisis, Italian Language, Nostalgia with Paul Holdengraber at NYPL, 2016. március 3., <https://youtu.be/Aux700EHluM>. Közzétéve 2019. október 1.

Az amerikai sikerek után Jhumpa Lahiri határozottan letért a járt útról, amikor olaszul kezdett írni. Nemrégiben azt nyilatkozta, hiába ír olaszul, nem fog tudni olasz íróvá válni.³ Mégis jó lenne tudni, vajon mennyire tetszenek írásai az olasz kritikusoknak olasz nyelvű irodalomként, ha eltekintenek Lahiri gesztusának PR-értékétől. Mert az biztos, hogy a kortárs olasz irodalomra is jutott abból a fényből, ami Lahirit övezi: már esküvőjét is olyan érdeklődéssel kísérte az amerikai és az indiai sajtó annak idején, 2001-ben, mint egy celebt.⁴ Mikor Lahiri első olasz nyelvű könyve megjelent, már ismét a világirodalmi érdeklődés előterébe került a kortárs olasz irodalom, világsikert arattak például Elena Ferrante nápolyi regényei, és – más típusú párhuzamként, az amerikai írók más kultúrákra való nyitásának példaként – épp akkoriban kezdett norvégul tanulni egy másik híres amerikai író, Lydia Davis, aki azt is elhatározta, hogy ha bármely művét lefordítják egy nyelvre, cserébe arról a nyelvről ő is lefordít valamit angolra.⁵

Ahogy Lahiri írja 2016-ban, a *The Guardian*-ban megjelent cikkében, hozzá volt szokva a nyelvi száműzetéshez, de számára az is száműzetésnek érződött, hogy ki volt zárva az olasz nyelvből.⁶ Az angol sem az anyanyelve: a szülei otthon bengáliul beszéltek, de neki bengáli nyelven akcentusa van, és nem tud sem írni, sem olvasni szülei anyanyelvén. Tanulmányait végig angol intézményekben végezte Amerikában, bár Londonban született. Vagyis nincs egyértelmű anyanyelve, és az sem egészen világos, mit tekintünk elsődleges nyelvének: az érzelmi kötődés homályosan ismert nyelvét, a bengálit, vagy az intellektuális fejlődés és az írói alkotói munkásság gondosan kimunkált nyelvét, az angolt. Az, hogy az olasz olyan erősen vonzotta, hogy száműzetésnek érezte, ha nem merülhet el benne tökéletesen, nemcsak életközépi válság jele (bár az is, ahogy a Holdengraber-interjú címe is utal rá), hanem kamaszos lázadás is, meséli: elhatározta, nem fogja többet azt tenni, amit a külvilág elvár tőle. Olaszul fog írni.

Ha az olasztanulásról szóló memoárja felől olvassuk az *Amerre járokat*, látszik, hogy olyan kisebb írásokból áll a könyv, amelyeket Jhumpa Lahiri az egyetemen a kreatív írás kurzusain szokott feladni: rövid leírások arról, amit a világból megfigyelt. A Holdengraber-interjúból az derül ki, maga is észrevette, hogy ezek absztrakt írások: nincsenek adatok, nevek, helyszínek. A beszélő akárki lehetne. Ennek ellenére ez a könyv nagyon is a nyelvben gyökerezik. Lahiri azt mondja, amikor olaszul kezdett írni, olyasmit írt, amit angolul biztosan nem írt volna, de amit mélységesen sajátjának érzett.⁷

Egy több nyelvet beszélő blogger alighanem sokak ellenérzését fogalmazza meg, amikor bevallja, gyanakodva fogadta ezt az egész olaszul írást – nem affektálás-e, hogy az ünnepelt író otthagyja angol nyelvű sikereit, és új nyelvet, új kultúrát keres magának.⁸ De Jhumpa Lahiri meg szokta győzni olvasóit. A blog szerzője is lefegyverzőnek találja, ahogy Lahiri leírja, milyen szabadságot jelent számára, hogy olaszul úgysem fog tudni tökéletesen írni, tehát nem is törekszik erre. Az interjúból is világos, hogy éppen sikerei miatt érezte úgy, erős volt az elvárás, legfőképp saját maga elvárása, hogy tökéletes műveket alkosson. Pontos megfigyelései, tapintata, az a technikája, ahogy a legnagyobb fájdalmakat is szinte tárgyilagos távolságtartással, mégis minden rezdülésre érzékenyen,

³ „I can write in Italian, but I can't become an Italian writer.” Lefferts, i. m.

⁴ Christopher Tayler: „Change and Loss”, *The Guardian*, 2008. június 21. <https://www.theguardian.com/books/2008/jun/21/saturdayreviewsfeatures.guardianreview5>

⁵ Tor Kjolberg: On Learning Norwegian, *Daily Scandinavian*, 2015. november 11. <https://www.dailyscandinavian.com/on-learning-norwegian/>

⁶ „In a sense, I'm used to a kind of linguistic exile” <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/31/jhumpa-lahiri-in-other-words-italian-language>

⁷ Jhumpa Lahiri talks... lásd a 2. lábjegyzetet.

⁸ <https://tonysreadinglist.wordpress.com/2016/08/25/in-altre-parole-in-other-words-by-jhumpa-lahiri-review/>

finom együttérzéssel írja meg, angolul is, magyar fordításban is, és a jelek szerint olaszul is lenyűgözték közönségét.

Jhumpa Lahiri tulajdonképpen megismételte szülei elsőgenerációs bevándorlói tapasztalatát azzal, hogy Olaszországba költözött. De itt otthonra talált. Bár Amerikában a legjobb iskolákba és egyetemekre járt, nyelve és kulturális identitása nagyon erősen kötődött a bevándorlók több generációjának tapasztalatához. Erről szóltak angolul írt művei. Ugyanakkor végig úgy érezte, amerikai és indiai identitása harcban áll egymással.⁹ Innen nézve nem csoda, hogy tizenöt év alatt eleget abból, hogy ő legyen a birodalmi múltú indiai diaszpóra amerikai hangja, és mielőtt még rákövesedett volna ez a szerep, átmentette magát egy másik nyelvbe és kultúrába. Inspirációt merített a bizonytalanságból, abból, hogy komoly erőfeszítéssel kell megismernie az új nyelvet, az olaszt annyira, hogy írásra tudja használni.

Egyszer valaki azt mondta, azért nem szeret angolul tanszéki értekezletet tartani, mert angolul nem azt mondja az ember, amit akar, hanem azt, amit tud. De tágabb értelemben ez mindig így van: az ember az anyanyelvén is csak azt mondhatja, amit az a kultúra látnia enged és az a nyelv meg tud és meg hajlandó nevezni. Híres példák vannak az 1880-as évektől, Franz Boas leírásától Ole Henrik Magga kutatásaiig az északi nyelvek rengeteg szavára, amellyel a hó és a jég különféle típusait nevezik az inuit vagy a számi nyelveknek, de akár izlandi vagy svéd nyelven is. Amikor új nyelvet tanul az ember, és egy új kultúrára nyit a maga számára ablakot, olyan szemlélettel találkozhat, amely számára különösen vonzó, vagy legalábbis menekülést találhat annak a nyelvnek és kultúrának a meghatározottságai előtt, amelyben addig élt.

Egyik esszéjében, amelyet Lahiri olaszul írt egy könyvfesztivál megnyitójára 2015-ben és a férje, Alberto Vourvoulias-Bush fordított angolra, és amely egy kicsit olyan, mintha ujjgyakorlatként írta volna adott témára, hogy fejlessze olasz nyelven is írói izomzatát, a felszínen a könyvborítóról gondolkodik (kíváncsi lennék, mit gondolna erről a borítóról, de persze általában semmi sem tetszik neki, ahogy az olvasó is mindig kicsit másképp képzei el a regény világát és szereplőit, mint ahogy aztán megfilmesítve megjelennek), végül arra jut, hogy „[e]gyrészt kétségbeesetten vágyom arra, hogy tartszak valahova, hogy legyen világos identitásom. Másrészt nem vagyok hajlandó sehova se tartozni, és úgy gondolom, hibrid identitással gazdagabb vagyok”.¹⁰ Itt azt írja, milyen érdekes és pozitív tapasztalat volt, ahogy a két nyelv között többszörös átjárással alakult ki az esszé végleges szövege angolul is, olaszul is.

Az *Amerre járok* messze kerüli a bevándorlás problémakörét, a befogadó kultúra szempontjait éppúgy, mint a bevándorlókét. Mondhatnánk persze, hogy Olaszországnak saját méretéhez képest szintén megoldhatatlan problémát jelent a menekülők befogadása, és hogy csőlátás kell ahhoz, hogy amikor Jhumpa Lahiri az olasz kultúrába akar beágyazódni, csak azt lássa, amire néz, hogy csak a nyelvvél, a történelemmel, a hagyományos és kortárs olasz kultúrával ismerkedjen meg. Mégis maradnak a könyvben olyan elemek, amelyek az idegenségről szólnak, csak itt a helyi születésű főszereplő érzi idegenül magát a saját életében, saját kultúrájában. És ugyanolyan nyomasztó meghatározó erő képviselőnek a főszereplő szülei, mintha más kultúrából jöttek volna, csak itt a szülők személyisége és meggyőződése tartják fogva önmagukat és a már felnőtt gyerekeiket. A fogva tartás metaforái meg is jelennek a könyvben: a főszereplő úgy látja, anyjának ő meg az apja volt a börtöne. Ahogy Holdengraber is kiemeli, Lahiri szereplői eddig is a szülei voltak, és ebben a könyvben is azok. Nem mondhatjuk, hogy élőbbek, mint maga a főszereplő, de

⁹ Sheila Pierce: Why Pulitzer Prize-winner Jhumpa Lahiri quit the US for Italy, *Financial Times*, 2015. május 22. <https://www.ft.com/content/3b188aec-f8bf-11e4-be00-00144feab7de>

¹⁰ Jhumpa Lahiri: Il vestito dei libri, *The Clothing of Books*, Bloomsbury, 2017, <https://it.scribd.com/read/335947055/The-Clothing-of-Books>, 36.)

annyit megtudunk, hogy a főszereplő túlságosan eleven volt nekik, és ebben feltétlenül visszatartották. Nem is érzi magát elevennek, ahogy ezt rögtön az első fejezet végén leszögezi, nem futólag, hiszen ez a fejezet zárómondata, de látszólag mégis egy másik, régen elveszített élet fölött egy másik ember gyászáról szóló leírás végén.

Jhumpa Lahirinek a jelek szerint elege lett a kortárs amerikai kultúrát erősen átható identitáspolitikából. Kilépett a kategóriák közül, de még a kategóriák rendszeréből is. Szereplői és olvasói iránti gyengéd figyelmessége azonban ebben a könyvében is felismerhető. Finom megfigyeléseiben épp olyan érzékenységgel ír olasz könyvében a főszereplő magányáról, ahogy a bengáli diaszpóra idegenségéről, lassú integrálódásáról írt korábbi műveiben. Azok a pillanatnyi kedves gesztusok, megváltó véletlenek, amelyek a szereplőket érik, a világ megbocsájtó jóságát sugallják. Új élet, új tapasztalatok, új identitás, amit mindig színez azért a régi. Lahiri letette a maszkként rámerevedő „sikeres bengáli amerikai bevándorló szerző” szerepét, és új, még kényelmetlen, kicsit veszélyes helyzetbe hozta önmagát, ahol ismét felfokozott érzékenységgel tud a környezete felé fordulni, ismét észreveszi a legapróbb rezdüléseket, amiket jártában-keltében tapasztal. De ha a tigris ki is lehet szakítani a dzsungelből, a dzsungelt akkor sem lehet kiszakítani a tigrisből: nem az olasz világ ragyogásáról szól a könyv, hanem az olasz világban szülei mintázatába beszorult, bár szakmai szempontból sikeres és önálló személy magányáról és folyamatos, bár a legkevésbé sem drámaian megjelentett küzdelméről, amelyet azért folytat, hogy mégiscsak élhesse saját életét.

A könyv végére lehetünk majd csak biztosak abban, van-e a főszereplőben annyi erő, hogy kimásson ebből a lábon kihordott életközépi válságból: „Hasonmásom hátulról nézve megmagyaráz nekem valamit: hogy én én vagyok, de valaki más is; hogy elmegek, de maradok is. Ez a felismerés futólag elúzi melankóliámat, mint egy fuvallat, amely megmozgatja az ágakat, megzavarja a faleveleket” (159).